

Л. У. Кулік

Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухого

АДМОЎНЫЯ СТЭРЭАТЫПЫ І ЭТАЛОНЫ Ў САМАТЫЧНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

У статті в лінгвокультурологічні аспекті досліджуються антистереотіпи і антиеталони в соматичній фразеології беларуської мови; розкривається культурно-національна інформація, закодована у внутрішній формі фразеологізмів; встановлюються відмінні та характерні як еталонам, так і стереотипам риси.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, код культури, антистереотип, антиеталон, соматизм.

В статье в лингвокультурологическом аспекте исследуются антистереотипы и антиэталоны в соматической фразеологии белорусского языка; раскрывается культурно-национальная информация, закодированная во внутренней форме фразеологизмов; устанавливаются отличительные и характерные как стереотипам, так и эталонам черты.

Ключевые слова: фразеологическая единица, код культуры, антистереотип, антиэталон, соматизм.

In the article in the linguo-cultural aspect the anti-stereotypes and anti-models of the somatic phraseology of the Byelorussian language are researched in the linguo-cultural aspect; the cultural-national information which is encoded in internal form of the phraseological units are revealed; the distinguishing and typical features of the stereotypes and models are fixed.

Keywords: phraseological unit, code of the culture, anti-stereotype, anti-model, somatism.

З улікам антрапацэнтрычнага падыходу да вывучэння мовы, характэрнага для сучасных лінгвістычных даследаванняў, вялікую цікавасць уяўляе лінгвакультуралагічнае вывучэнне фразеалагічнага складу кожнай мовы. Менавіта ў фразеалагічных адзінках (далей – ФА) найбольш яркая выяўляюцца вобраз чалавека, яго характар і стан, паводзіны, а таксама падкрэсліваюцца культурная ўнікальнасць і нацыянальная непаўторнасць носьбітаў мовы.

Нагледзячы на тое, што замежныя навукоўцы [2; 14; 17 і інш.] ужо даўно і актыўна разглядаюць ФА не толькі як адзінкі мовы, але і як адзінкі культуры, да апошняга часу ў працах айчынных лінгвістаў ФА вывучаюцца ў асноўным у структурна-семантычным аспекце, а іх унутраная форма, вобразы, протасітуацыі, пакладзеныя ў аснову, што ўтрымліваюць, экспліцытна і імпліцытна, культурна-нацыянальную інфармацыю, застаюцца па-за ўвагай [6; 12; 18 і інш.]. У сувязі з гэтым пытанне аб даследаванні ФА ў лінгвакультуралагічным аспекце, дэкадзіраванне іх як адзінак культуры з’яўляецца актуальным і патрабуе асаблівай увагі.

Раскрыць сувязь паміж “мовай” культуры і ўнутранай формай, словамі-кампанентамі ФА становіцца магчымым толькі з улікам асноўных адзінак лінгвакультуралогіі: сімвалаў, квазісімвалаў, эталонаў, стэрэатыпаў. Менавіта яны, выступаючы неад’емнымі складнікамі пэўнага культурнага кода, “з’яўляюцца неабходнымі для моўнага мадэліравання таго ці іншага феномена нацыянальнай культуры, для фарміравання моўнай карціны свету ў выглядзе вобразных уяўленняў” [1, с. 281]. Пад культурным кодам, у сваю чаргу, разумеецца “сістэма знакавых цел матэрыяльнага і духоўнага свету, якія з’яўляюцца носьбітамі культурных сэнсаў” [5, с. 9].

Ролю эталонаў і стэрэатыпаў культуры пачынаюць выконваць ФА, у якіх замацаваны тыповыя для носьбітаў мовы вобразы і сітуацыі. Падкрэслім, у самім фарміраванні ФА, г. зн. “у адборы вобразаў, прасочваецца іх сувязь з культурна-нацыянальнымі стэрэатыпамі і эталонамі. Гэта інфармацыя затым як бы ўваскрашаецца ў канатацыях, якія адлюстроўваюць сувязь асацыятыўна-вобразнай асновы з культурай (эталонамі, сімваламі, стэрэатыпамі)” [13, с. 71]. Каб перадаць сутнасць пэўнай рэаліі, ментальных вобразаў і характарыстык, чалавек выкарыстоўвае моўныя знакі, у якіх закадзіраваны фізічны і культурны вопыт асобы.

Мэта нашага артыкула – выяўленне і характарыстыка закадзіраваных у ФА адмоўных стэрэатыпаў (дакладней – антыстэрэатыпаў), эталонаў (антыэталонаў) на прыкладзе самай колькасна прадстаўленай у беларускай літаратурнай мове групы ФА з кампанентам-саматызмам (1848 саматычных ФА беларускай мовы, выдзеленыя метадам суцэльнай выбаркі са “Слоўніка фразеалагізмаў беларускай мовы” І. Я. Лепешава [11]).

Сярод саматычных ФА колькасна пераважаюць адзінкі з адмоўна-ацэнным адценнем, бо, як вядома, тэндэнцыя да адлюстравання адмоўнай ацэнкі ў ФА лічыцца агульнай заканамернасцю, акрамя таго, гэта тлумачыцца вострай рэакцыяй беларусаў на адмоўныя асаблівасці чалавечага ўсведамлення і мовы “члянціць адмоўны вопыт больш рупна, чым станоўчы, які ўспрымаецца як норма” [4, с. 67]. Акцэнтуючы ўвагу на адмоўным, носьбіты мовы выпрацоўваюць правілы этыкету, паводзін. У сувязі з гэтым заканамерна, што “ў фразеалагічным складзе замацоўваюцца ў большасці не эталонныя і стэрэатыпныя культурныя канатацыі, а якраз тыя, якія адхіляюцца ад іх, таму адзінкі фразеалогіі, выступаючы ў якасці экспанентаў культурных знакаў, маніфестуюць антыэталоны і антыстэрэатыпы” [16, с. 310].

Вызначэнне паняцця “стэрэатып” у шматлікіх лінгвістычных даследаваннях паказвае на існаванне розных яго тлумачэнняў. Так, напрыклад, А. П. Леўчанка пад стэрэатыпам разумее рэпрэзентацыю прататыпа няпоўным, частковым вобразам з’явы, які абмяжоўваецца канатацыямі і не мае дэфінітыўнага сэнсу, са структурай, закрытай для новай інфармацыі [9, с. 341]. В. У. Красных разглядае стэрэатып як некаторую структуру “ментальна-лінгвальнага комплексу, якая фарміруецца інварыянтнай сукупнасцю валентных сувязей, якія прыпісваюць дадзенай адзінцы і якія рэпрэзентуюць вобраз-уяўленне феномена, які стаіць за дадзенай адзінкай, у яго [вобраза-ўяўлення] нацыянальна-культурнай маркіраванасці пры пэўнай прадказальнасці напраўленых сувязей (вектараў асацыяцый)” [8, с. 232]. Пад стэрэатыпам намі разумеюцца замацаваныя ў свядомасці асобы альбо цэлага калектыву пэўныя вобразы і паняцці, якія валодаюць трывала замацаванай за імі семантыкай, матэрыялізуюцца ў маўленні праз словы, спалучэнні слоў альбо ФА і ствараюць культурна-моўны вобраз. Менавіта сукупнасць кагнітыўных стэрэатыпаў нацыі вызначае “нацыянальны спосаб успрымання і разумення рэчаіснасці”, альбо нацыянальны менталітэт пэўнага народа [15, с. 59].

Так, ФА *пуза / живот на нос лезе* ‘хто-н. у стане цяжарнасці; звычайна пра жанчыну, якая не знаходзіцца ў шлюбе’ адлюстроўвае складзенае ў свядомасці беларусаў мінулых стагоддзяў стэрэатыпнае адмоўнае стаўленне да незамужняй цяжарнай жанчыны, што ўзмацняецца яшчэ і ўжываннем размоўнай лексемы *пуза*, якая амаль заўсёды нясе адмоўную канатацыю.

У ФА *абіваць бакі / бокі* ‘знаходзіцца дзе-н. без пэўнага занятку’, ‘нічога не рабіць, гультаяваць, лодарнічаць’; *адлежваць бакі* ‘гультаяваць, пазбягаць працы’;

ляжаць на баку ‘нічога не рабіць, гультаяваць’ саматычны кампанент *бок* у спалучэнні з дзеяслоўнымі кампанентамі адлюстроўвае негатыўныя адносіны носьбітаў мовы да стэрэатыпных сітуацый “гультайства” і “бяздзейнасць”.

У *ФА курыная галава* кампанент *галава* суадносіцца з саматычным, а кампанент *курыная* – з зааморфным кодам культуры. Адмоўна-ацэначнае адценне дадзенай *ФА* надае ад’ектыўны кампанент, які з’яўляецца “несумяшчальным” па смантыцы з кампанентам-саматызмам, у выніку чаго ўзнікаюць алагічныя меркаванні аб чалавеку. У вобразнай аснове *ФА* знаходзіцца метафара, якая атаясамлівае разумовыя здольнасці чалавека з разумовымі магчымасцямі курыцы (наяўнасць невялікага па аб’ёму галаўнога мозга курыцы тлумачыцца яе непарапартыянальна малой галавой, а таксама тым, што за большую частку рэфлексаў адказвае ствалавая частка мозга), перадаючы такім чынам грэблівыя адносіны да асобы. Спалучэнне зааморфнага і саматычнага кампанентаў стварае стэрэатыпны вобраз неразумнага чалавека. Акрамя таго, у вобразнай аснове *ФА* знаходзіцца архетып-проціпастаўленне “мужчына – жанчына”, што адлюстроўвае “стэрэатыпнае ўяўленне аб жанчыне як аб чалавеку з нізкім інтэлектуальным узроўнем, чые разумовыя здольнасці ніжэй за здольнасці мужчыны” [3, с. 344].

Сувязь з зааморфным кодам культуры прасочваецца і ў *ФА* з кампанентам *рогі*: *насіць рогі* ‘быць раганосцам – мужам, якому здраджвае жонка’; *настаўляць рогі* ‘здраджваць мужу, становячыся палюбоўніцай іншага мужчыны’, ‘ашукваць мужа, стаўшы палюбоўнікам яго жонкі’ і інш. Стварэнне адмоўнай стэрэатыпнай сітуацыі ў *ФА* ўзыходзіць да старажытнай народнай культуры, міфалогіі, а ўжыванне кампанента *рогі* як утварэння на галовах жывёл у якасці часткі цела чалавека абумоўлівае негатыўную канатацыю *ФА*. Акрамя саматычнага і зааморфнага, *ФА* суадносіцца з рэлігійным кодам культуры: у яе вобразнай аснове замацаваны ўяўленні аб знешнім выглядзе антрапаморфнай істоты – чорта.

Адной з прызнаных стэрэатыпных рыс чалавека, якая адмоўна ўспрымаецца ў беларусаў, з’яўляецца нерашучасць. Такая адметнасць асобы падкрэсліваецца *ФА падтульваць / паціскаць хвост / хвасты* ‘спалохаўшыся чаго-н., станавіцца больш асцярожным, траціць самаўпэўненасць’. Негатыўная канатацыя выяўляецца за кошт пераўвасаблення, пераносу ўласцівасці паводзін сабакі на чалавека. Адмоўныя асацыяцыі выклікае сам вобраз сабакі, які здаўна надзелены негатыўнай ацэнкай у славянскай ментальнасці.

Міжасобасныя адносіны таксама прадстаўлены ў *ФА* беларускай мовы, дзе знайшла адлюстраванне ацэнка адмоўнай стэрэатыпнай сітуацыі ‘біць, біцца; прымяняць фізічную сілу’: *лічыць зубы / скабы* ‘моцна біць каго-н.’; *на кулаках выносіць* ‘б’ючы, выправаджваць, выганяць’; *распускаць рукі* ‘біцца, збіваць каго-н.’ і інш. Відавочна, што ўзнікненне *ФА*, якія зафіксавалі такія негатыўныя паводзіны асобы, тлумачыцца жаданнем носьбітаў мовы выявіць адмоўнае стаўленне да такога спосабу вырашэння ўзаемаадносін паміж людзьмі ці падвергнуць іх крытыцы.

Яркай адмоўнай канатацыяй характарызуецца *ФА адпіць мазгі* ‘ў выніку п’янства страціць здольнасць нармальна паводзіць сябе’. Дадзеная *ФА* як адзінка культуры рэпрэзентуе ўяўленні носьбітаў мовы аб магчымасці чалавека разумна думаць, разважаць, паводзіць сябе. Вобраз *ФА* ствараецца на аснове метанімічнага суаднясення часткі і цэлага (мозг – розум) і з’яўляецца характэрнай для негатыўнай ацэнкі. А ў цэлым *ФА* сама выступае стэрэатыпам для ацэнкі і характарыстыкі паводзін асобы. Негатыўная ацэнка п’янства ў беларускай фразеалогіі асабліва выразна выяўляецца ў *ФА* з саматычнымі кампанентамі тыпу *заліваць вочы*

‘напівацца п’яным, многа выпіваць (гарэлка, віна і пад.)’, ‘напойваць каго-н., даводзіць да стану ап’янення’ і *хмель ударыў у галаву* ‘хто-н. ап’янеў’, дзе *вочы* выступаюць адзінкай вымярэння ўжывання спіртнога, а *галава* – адзінкай вымярэння разумовых здольнасцей, тым аб’ектам, які падвяргаецца ўздзеянню хмелю.

Падпадае пад увагу і адмоўна характарызуецца няздольнасць чалавека да выразнага маўлення, што зафіксавана ў ФА праз спалучэнне саматычнага кампанента з дзеяслоўнымі: *язык блытаецца / блытаўся* ‘хто-н. не можа выразна гаварыць, сказаць што-н.’; *язык заплятаецца / заплятаўся* ‘хто-н. не можа выразна гаварыць, сказаць што-н.’, у якіх *язык* як абраны кампанент ФА набывае функцыі органа маўлення і функцыі замяшчэння чалавека.

І наадварот, такая адмоўная стэрэатыпная рыса, як балбатлівасць, таксама падвяргаецца крытыцы і асуджэнню: *доўгі / даўгі язык* ‘балбатлівасць, схільнасць гаварыць лішняе, няўменне захоўваць тайну’; *язык без касцей* ‘хто-н. вельмі балбатлівы, гаворыць лішняе’ і інш. Яшчэ больш высокую ступень негатыўнай ацэнкі нясуць ФА, у якіх не толькі асуджаецца балбатлівасць, але і пустаслоўе: *мянціць / мянташыць языком / языкамі* і *пляскаць языком* ‘гаварыць упустую, пустасловіць’ і інш. У вобразе ФА кампанент *язык*, дзякуючы ўвасабленню, уключаецца ў антрапаморфную метафару і сімвалічна замяшчае здольнасць чалавека гаварыць, што матывавана метанімічным атаясамліваннем *языка* і маўленчай здольнасці чалавека.

Неабходна адрозніваць ад стэрэатыпаў эталоны, статус якіх набываюць аб’ект, паняцце альбо рэалія ў выпадку праяўлення імі пэўнай універсальнай якасці ў найвышэйшай ступені, і таму існаванне эталона немагчыма без супастаўлення альбо параўнання. Іншымі словамі, эталон уяўляе сабой узор, з якім параўноўваюць што-небудзь, а таму пад эталонам, услед за В. М. Тэліяй, разумеем “характаралагічную вобразную падмену якасцей чалавека альбо прадмета якой-небудзь рэаліяй – персонай, натуральным аб’ектам, рэччу, якія становяцца знакам дамінуючага ў іх з пункта погляду штодзённа-культурнага вопыту, якасці” [17, с. 242].

Саматычныя кампаненты ў складзе ФА маюць сімвальнае значэнне “індыкатара стану” [7], і амаль любая рэалія ў свядомасці носьбітаў мовы можа пераўтварыцца ў эталон для вымярэння якасцей чалавека. Так, у ФА *ні вуха ні рыла* (не разумець, не ведаць) ‘зусім нічога’ кампаненты-саматызмы выступаюць эталонам нязначнасці. Вобраз ФА адлюстроўвае ўяўленні аб *вуху* і *рыле* як аб мінімальна значных для продажу альбо ежы частках цела жывёлы. ФА мае на ўвазе абавязковую наяўнасць у чалавека ведаў аб чым-н. і выступае ў ролі эталона, ступені разумення і ўсведамлення чаго-н. асобай.

У ФА *галава <i>два вухі* ‘нездагадлівы, прастакаваты чалавек’ кампанент-саматызм *вуха* ў спалучэнні з кампанентам-саматызмам *галава* рэпрэзентуе вобраз не вельмі разумнага чалавека. Вобраз ФА ўзыходзіць да старажытнай саматычнай формы ўспрымання часткі як цэлага. У аснове ФА ляжыць метанімія, якая падкрэслівае наяўнасць у асобы толькі галавы і вушэй, пры гэтым на разумовыя здольнасці асобы ўвага зусім не акцэнтуюцца.

ФА *мазгі набакір* ‘хто-н. прыдуркаваты, з дзівацтвам’ з’яўляецца антыэталонам чыйго-н. інтэлекту, кемлівасці. Вобраз ФА ствараецца сукупнасцю саматычнай, рэчыўнай і прасторавай метафар, пры гэтым *мозг* атаясамліваецца з галаўным уборам, г.зн., што ён (мозг) па-за межамі галавы. Іншымі словамі, ФА перадае эталоннае ўяўленне аб парушэнні месца знаходжання мазгоў і даводзіць аб нізкім узроўні разумовай дзейнасці чалавека.

Цікавасць выклікае ФА *ставіць калом вочы* ‘злосна, праяўляючы варожасць, глядзець на каго-н.’ у сувязі з тым, што звычайна форма вока, дакладней, яго зрэнка выступае эталонам круга, а ў ФА саматызм *вока* ў спалучэнні з дзеясловам *ставіць* і назоўнікам *кол* набывае характарыстыкі антыэталона: саматызм *вока* выступае квазісімвалам моцнай зброі, што матывуецца кампанентам *кол*, г. зн. погляд метафарычна прыпадабняецца колчачаму прадмету, зброі.

Суаднясенне кампанентаў ФА з саматычным кодам культуры выяўляе закадзіраваныя ў іх культурныя сэнсы. Так, у ФА *пераварочвацца дагары нагамі* ‘змяняцца карэнным чынам, станавіцца зусім іншым’; *ставіцца з ног на галаву* ‘змяняцца карэнным чынам, ператвараючыся ў сваю процілегласць’; *ставіць з ног на галаву* ‘змяняць што-н. карэнным чынам’, ‘даводзіць што-н. да поўнага беспарадку, хаатычнага стану; ператрасаць што-н.’ саматызм *ногі* выступае эталонам нізу, а *галава* – верху (параўн. прыказка *вышэй галавы не падскочыш / не скочыш* ‘больш за тое, на што здольны, што ў тваіх магчымасцях, не зробіш’ [10, с. 97]), а разам яны ўяўляюць сабой меру, эталон у адлюстраванні катэгорыі вымярэння па вертыкалі. Вось чаму названыя ФА нясуць адмоўнае стаўленне да сітуацый, калі гэтыя меры, эталоны парушаюцца альбо скажаюцца.

Непрыемную перашкоду, якая раздражняе сваёй прысутнасцю, у беларускай мове параўноўваюць з анамальнымі ўтварэннямі на целе чалавека – *бяльмом* і *ціпунцом*: (быць, з’яўляцца, станавіцца) *бяльмом на воку* ‘(быць і пад.) вялікай, непрыемнай перашкодай, якая раздражняе сваёй прысутнасцю (наяўнасцю)’; (як, нібы) *бяльмо на воку* ‘(як) вялікая перашкода, што раздражняе сваёй прысутнасцю (наяўнасцю)’; *скула ў баку / пад бокам* ‘вялікая, балючая перашкода, што раздражняе сваёй наяўнасцю’; *як скула* ‘вялікая перашкода, што раздражняе каго-н. наяўнасцю ці прысутнасцю’. У аснове ФА знаходзіцца акультуранае ўспрыманне пэўнай перашкоды шляхам прыпадабнення нехарактэрным для здаровага чалавека ўтварэнням на целе, у выніку чаго ФА набываюць негатыўную ацэнку.

Такім чынам, асноўная розніца паміж стэрэатыпам (антыстэрэатыпам) і эталонам (антыэталонам) заключаецца ў тым, што ў аснове першага знаходзіцца абмежавана-гарызантальнае бачанне рэчаіснасці, якое, як правіла, ажыццяўляецца праз вобразна-матываваныя параўнанні, што ў сваю чаргу абазначаюць розныя сітуацыі, а другі ўяўляе сабой пэўны вобраз, успрыманне якога іерархічна-вертыкальнае. Пры гэтым эталоны падкрэсліваюць пэўныя якасці асобы або прадмета, а стэрэатыпы дэкадзіруюць сітуацыі, якія ў сваю чаргу характарызуюць паводзіны чалавека. У такім выпадку кампанент ФА з’яўляецца культурна-маркіраваным і патрабуе звароту да ўнутранай формы ўсяго фразеалагізма, а ў сувязі з гэтым да яго вобразна-асацыятыўнай асновы.

У той жа час аналіз ФА з саматычным кампанентам паказвае, што як стэрэатыпы, так і эталоны могуць выяўляцца не толькі праз замацаваны ў фразеалогіі комплекс уяўленняў носьбітаў мовы аб сябе, але і непасрэдна праз кампаненты ФА, якія пры гэтым выконваюць ролю эталонаў альбо задзейнічаны ў стварэнні стэрэатыпных сітуацый. Эталоны і стэрэатыпы нясуць у сябе пэўную каштоўнасцю арыетнацыю, якая замацавана за імі пэўнай калектыўнай свядомасцю папярэдніх пакаленняў, і дазваляюць адказаць на пытанне: як чалавек разумее сваё цела і праз яго спасцігае акаляючы свет. Менавіта праз дэкадзіраванне эталонаў і стэрэатыпаў становіцца магчымым дакладна ўявіць фрагмент моўнай карціны свету носьбітаў мовы.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. **Алефиренко Н. Ф.** Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 416 с.
2. **Алефиренко Н. Ф.** Фразеологический словарь: культурно-познавательное пространство русской идиоматики / Н. Ф. Алефиренко, Л. Г. Золотых. – М. : ЭЛПИС, 2008. – 471 с.
3. **Большой фразеологический словарь русского языка.** Значение. Употребление. Культурологический комментарий / редкол.: В. Н. Телия (отв. ред.) [и др.]. – 2-е изд. стер. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2006. – 784 с.
4. **Графова Т. А.** Смысловая структура эмотивных предикатов / Т. А. Графова // Человеческий фактор в языке : Языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В. Н. Телия. – М., 1991. – С. 67–99.
5. **Гудков Д. Б.** Телесный код русской культуры : материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 288 с.
6. **Даніловіч М. А.** Граматычная характарыстыка фразеалагізмаў [наук. выд.] / М. А. Даніловіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 110 с.
7. **Красавский Н. А.** Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Н. А. Красавский ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2001. – 40 с.
8. **Красных В. В.** “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
9. **Левченко О. П.** Атрибут, прототип, стереотип у фразеологічнай карціні світу / О. П. Левченко // Мовні та концептуальні карціні світу : зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 10. – С. 338–346.
10. **Лепешаў І. Я.** Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : “Беларус. асац. “Конкурс”, 2006. – 544 с.
11. **Лепешаў І. Я.** Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2008. – 2 т.
12. **Лепешаў І. Я.** Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. для студэнтаў філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.
13. **Маслова В. А.** Культурно-национальная специфика русской фразеологии / В. А. Маслова // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках / отв. ред. В. Н. Телия. – М., 2004. – С. 68–76.
14. **Мокиенко В. М.** Славянская фразеология : учеб. пособие для филол. спец. ун-тов / В. М. Мокиенко. – М. : Высш. шк., 1980. – 207 с.
15. **Попова З. Д.** Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АТС : Восток – Запад, 2007. – 314, [6] с.
16. **Телия В. Н.** Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / В. Н. Телия // Славянское языкознание / IX Междунар. съезд славистов. Доклады российской делегации, Братислава, сент. 1993 г. : сб. докл. [Рос. акад. наук, Отд-ние лит. и яз. ; Нац. комис. славистов Рос. федерации] ; отв. ред. Н. И. Толстой. – М., 1993. – С. 302–314.
17. **Телия В. Н.** Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Шк. “Яз. рус. культуры”, 1996. – 288 с.
18. **Янкоўскі Ф. М.** Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Нар. асвета, 1981. – 79 с.